

Valimik Hiina loodusmõtlemist

*Margus Ott**

Inimese mõju elusloodusele ja planeedile tervikuna järjest suureneb. Kliimamuutuse, liigirikkuse vähenemise ja üldise ökoloogilise kriisi olukorras on äärmiselt oluline arendada nüansikamat, adekvaatsemat, sügavamalt arusaamist elusloodusest ja teistest olenditest. Ühtlasi süvendaks see inimese enesemõistmist ning tasub silmas pidada, et empaatia teiste elusolendite ja teiste inimeste vastu on teineteisega seotud: ühe tugevnemine või nõrgenemine kajastub ka teises.

Parema loodusmõistmiseni jõudmiseks tuleb kasutada kogu inimkonnale saadaolevat intellektuaalset varamut, mh teisi filosoofia-pärimusi. Hiina mõtteloos on loodusest ja elusolenditest mõtlemine olnud varakult tähtsal kohal. Suuremal osal mõtlejatest leiab midagi lindude, loomade, kalade, putukate jt kohta. Ülevaatlik käsitlus vajaks tublisti suuremat mahtu; siinkohal noppisin Hiina pärimusest välja mõned elusolendeid käsitlevad tekstikatked kolmelt filosoofilt: Zhuangzi† (u 369-286 eKr), Dai Zhen (1724-1777) ja Tan Sitong (1865-1898). Esitan tõlke koos omapoolse sissejuhatuse ja kommentaaridega: ilma tõlketa jääksid viimased õhku rippuma ja umbmääraseks ning ilma kommentaarideta oleks jällegi tõlkest raske aru saada.

Need kolm mõtlejat valgustavad välja mõningaid teemasid, mida olen järgnevalt nimetanud perspektivismiks (arusaam, et igal

*Nanjingi ülikool, Hiina RV, kontakt: motlus@gmail.com

† Zhuangzi puhul ei saa tõsikindlalt väita, et kõik toodud tekstikatked on pärit ajalooliselt isikult nimega Zhuang Zhou, kuid võib üsna kindlalt öelda, et käsitletud teemad kuuluvad Zhuangzi kõige algupärasemasse kihistusse.

olendil on oma vaatepunkt, omailm), eripäraks (milles seisneb inimese erinevus teistest elusolenditest ja nende erinevus üksteisest) ning olenditeadvuseks (perspektiivi ehk vaatepunkti olemasolu tähendab teadvust).

1. Perspektivism: Zhuangzi

Hiina mõtteloos juurdus varakult arusaam sellest, et igal olendil on oma vaatepunkt, perspektiiv. Selle idee levitaja ja võimalik, et ka leiutaja, on Zhuāngzi 莊子 (u 369-286 eKr), kelle tekstid (koos paljude hili-semate lisandustega) on kogutud samanimelisse teosesse „Zhuangzi“. Iga olend kogeb maailma erinevalt, sõltuvalt oma kehalisest ülesehitusest, harjumuspärasest keskkonnast, eluea pikkusest. See ei tähenda relativismi, vaid relatsionismi (vt Ott 2017: 101-105). Iga-sugune maailmakogemus lähtub mingisugusest kunatisest perspektiivist, mille määravad ära olendi kehaehitus, ümbrus, ajalugu jne, ning teiseks on kõik need perspektiivid üksteisega seotud, sina ilmned mulle minu maailmas, aga ka mina sulle sinu maailmas (s.t tegu pole solipsismiga, vaid enesele-olus on kätketud teisele-olu).

Selle krestomaatiline väljendus on see, kuidas Zhuangi näeb unes, et on liblikas (vt allpool)*. Seesama kehtib muidugi ka ärkvelolu-maailmas, aga selle looga tuuakse see erinevus kogeja enese sisse, s.o ka *mina ise* võin kogeda teisest perspektiivist, liblikana. Aga on oluline silmas pidada, et see ei tähenda relativismi ehk seda, et kõik on suhteline ja suvaline. Olgu Zhuangzi või liblikana toimub kogemus ikkagi mingist kunatisest perspektiivist – mis ankurdab kogemuse. Ankur pole ühes kindlas kohas (on võimalik kogeda ka liblikana või kalana), aga maailma ilmnemine eeldab alati sellist kunatist lähtekohta.

Sellel on muidugi olulised järelused epistemoloogiale – mitte et tunnetus oleks võimatu, suvaline, hallutsinatoorne või illusoorne, vaid just nimelt, et see on kunatine, kehastunud, aja(loo)line, ning seda tuleb arvesse võtta. Näiteks ei tule otsida ilu ideed, mis

* Võimalik, et just see tekstikoht aitas muuta liblika taoismi sümboliks.

kehtiks igal ajal igas kohas kõigile, vaid tuleb vaadata, kelle jaoks mingi asi on ilus, ning see on erinev hirvel, kalal, inimesel, ning ka inimeseti. See ei tähenda, et ilu poleks olemas, vaid et ilu on alati kellegi jaoks ning seda tuleb arvesse võtta.

Zhuangzi ei väida tunnetust võimatuks või pelgalt „subjektiivseks“, vaid vastupidi, ta väidab, et on kitsamat ja avaramat tunnetust ja kõnet (perspektivismile ning perspektiivi avarusele või ahtusele on pühendatud kogu 1. peatükk). Tunnetuse eesmärgiks on laiendada oma kogemust, muuta see inklusiivsemaks – muuhulgas just seeläbi, et võtta oma kogemuses arvesse teisi kogejaid, teisi kogejatena (vt Ott 2016: 93–102 ja Ott 2015b: 225–287).

„Zhuangzist“ tõlgitud lõigud (Zhuangzi 1986) pärinevad 1. peatükist „Vabalt ja irdselt konnates“ (*Xiāoyáo yóu* 逍遙遊), 2. peatükist „Arutlus asjade võrdsustamisest“ (*Qíwù lùn* 齊物論) ning 17. peatükist „Sügistulvad“ (*Qiūshuǐ* 秋水). 1. ja 2. peatükki on varem tõlkinud Jaan Kaplinski (1989).

Kui Kaim läheb Lõunasüviku poole, peksab ta vee üles 3000 versta ulatuses, keerutab üles tuulispasa, tõuseb 90000 versta kõrgusele ning lendab kuus kuud ilma hinge tõmbamata. [...] Kui tuult ei kogune paksult, siis pole tal jõudu kanda suuri tiibu. Sellepärast [Kaim] peabki võtma enda alla 90000 versta tuult, et ta saaks tuulel lennata. [...] Ritsikas ja turteltuipoeg naersid ja ütlesid: “Kui me tahame õhku tõusta ja lennata, siis me hüppame jalakale, ja sealt sandlipuulele. Vahel me ei jõua pärale ja lihtsalt potsatame maha ja kogu lugu. Milleks tõusta 90000 versta kõrgusele ja lõunasse rännata?”*

Mida need kaks mutukat ka teavad! Väike teadmine ei küüнди suure teadmiseni, lühike eluiga ei küüнди pika elueani. Kuidas me seda teame? Hommikuseen ei tea midagi vanast ja noorest kuust. Kallis kilkt ei tea midagi kevadest ja sügisest. Need on lühiealised olendid. Lõuna-Chu's on Sügava

* Müütiline hiidlind; võimalik, et Zhuangzi väljamõeldud fiktsioon.

† Vahel on siia lisatud: “ja jääme seal peatuma”.

‡ *Huigū* 惠姑 näikse olevat mingi kilgi liik. Märk 惠 on muide seesama, mis Zhuangzi sõbra Hui Shi nimes, kes esineb allpool lõigus kalade röömust.

Vaimu puu*, talle on 500 aastat üks kevad ja 500 aastat üks sügis. Ennemuiste oli Dachun'i puut, kellele 8000 aastat oli kevad ja 8000 aastat oli sügis. (1.1)

Kust ma võin teada, et see, mida ma nimetan „teadmiseks“, pole hoopis mitteteadmine?

Kust ma võin teada, et see, mida ma nimetan „mitteteadmiseks“, pole hoopis teadmine?

Las ma nüüd proovin su käest küsida.

Kui inimene magab niiskes kohas, siis jääb nimmekoht valusaks ja pool kere kangeks – aga mudakala?†

Kui ta istub kõrgel puu otsas, siis ta kardab ja väriseb – aga gibbon?

Kes neist kolmest teab õiget asupaika?

Inimesed söövad rohusööjaid, hiroed söövad rohtu, sajaljalsed maiustavad ussikestega, kullid kugistavad hiiri. Kes neist neljast teab õiget maitset?

Gibonid kalduvad makaagi kui emase pooleš, põdrad lävivad hirvedega, mudakalad uitavad koos kaladega. Mao Qiang ja daam Li olid inimeste

* *mínglíng* 冥靈. *Míng* on ka *Zhuangzi* avasõna. Chu riik oli Hiina maailma lõunaosas, nii et see puu asub maailma lõunaotsas. Mõnede kommentaaride järgi on tegemist hoopis kilpkonnaga.

† Mõningate kommentaatorite järgi näärmeline jumalapuu (*Ailanthus altissima*), hn k *chòuchūn* 臭椿, ehkki see puu ei ole pikaealine.

‡ Vrd *Wáng Fūzhī* 王夫之 (1619-1692) kaks tuhat aastat hilisemast ajast („„Ürikute“ laiendatud tähendus“, 1663): „Koerad ja hobused näevad öösel; öökullid on päeval pimedad; lohe kuuleb sarvedega; sipelgas räägib tundlatega. Kuulmisel ja nägemisel pole kindlat asukohta, vaid mõjutajad on erinevad ja vastuvõtmisorganid eripärased. Inimene sureb vees, kala sureb kuival [...]. Maitset on erinevad ja saadav kasu on eripärane. [...] Sellepärast see, mida inimene teab, on inimese taevas ja see, mida teised olendid teavad, on olendite taevas.“ (Wang 2011: 270-271). „Taevas“ – mis on ka „Zhuangzi“ üks põhimõisteid – märgib loomulikkust, iseeneslikku loomust, olendi vaba toimimisrežiimi (erinevalt kammitsetust, piiratust). Vt Ott 2016: 51-54.

§ Eluslooduse taksonoomiaga vanades tekstides on tihti segased lood. Kogu seda lauset on mitmed tõlgendajad võtnud tähenduses, et isane ahv otsib paarilise emaste ahvide seast, isahirv emahirvede seast jne. Sellisel juhul aga oleks lause ilmselt teistmoodi sõnastatud. Tekstis näib olevat just vaeva nähtud sellega, et otsida lähedaste, kuid mitte identsete liikide esindajaid. Selles, et liigi emased ja isased teineteise seast paarilise otsivad, pole midagi imelikku. Pigem on siin rõhk sellele, et nad tunnevad ka

seas kaunitarid, aga neid nähes kalad sukeldusid sügavale, linnud lendasid kõrgele ning põdrad-hirved pistsid plagama. Kes neist neljast teab, mis on taeva all tõeliselt kütkestav? (2.11)

Ülkskord nägi Zhuang Zhou unes, et ta on liblikas, vabalt lendav liblikas, iserõõmus ja isetahtsi. Ei teadnud ta midagi Zhoust. Äkki ta ärkas ja tajus, et on asemel lebao Zhou. Ta ei teadnud, kas ta on Zhou, kes nägi unes, et ta on liblikas, või liblikas, kes näeb unes, et ta on Zhou. Zhou ja liblika vahel on kindlasti erinevus. Seda kutsutakse „asjade muundumiseks“. (2.14)

Zhuangzi ja Huizi kondasid* Hao jõe sillal. Zhuangzi ütles: „Viidikad[†] ujuvad ja hüppavad mõnusasti veest välja. See on kalade rõõm.“

Huizi ütles: „Sina pole kala, kust sa tead kalade rõõmu?“

Zhuangzi vastas: „Sina pole mina, kust sa tead, et ma ei tea kalade rõõmu?“

Huizi üles: „Mina pole sina, nii et ma muidugi ei tea seda. Aga sina muidugi pole kala, nii et ikkagi kehtib, et sa ei tea kalade rõõmu.“

Zhuangzi ütles: „Mingem algusesse tagasi. Kui sa küsisid: „Kust sa tead kalade rõõmu?“ siis seda minult küsides sa juba teadsid, et ma tean seda. Ma tean seda Hao jõe kohalt[‡].“ (17.7)

ära lähedase liigi esindaja, tajuvad teda rohkem endasarnasena kui mõne kaugema liigi esindajat. Seega tuleks seda lauset võtta tähenduses: isane gibbon võtab harilikult emase teiste gibonite seast, aga ta peaks laiemalt vaatama, siis pigem kalduks ta emase makaagi seltsi kui kaunitar Mao Qiangi või daam Li poole.

* „Kondamine“ (Kaplinskiil „uitamine“) on üks Zhuangzi põhimõisteid. See tähendab mõnusat, vaba, pärssimatut kulgemist; sama sõna tähendab ka ujumist. Vrd Ott 2016: 47-66.

[†] Taksonoomia, nagu vanade tekstide puhul ikka, on ebakindel. On pakutud, et tegemist on *Hemiculter leucisculus*'e ehk hariliku nipsviidikaga.

[‡] Ühest küljest vastab Zhuangzi sõnamänguga, mis töötab ka eesti keeles („Kust sa tead?“ „Sillalt“), aga sisuliselt tähendab see seda, et kui Huizi suhtleb Zhuangzi'ga ja temalt midagi küsib, siis see tähendab, et ühest küljest ta eeldab Zhuangzi teisesust, sõltumatust, omaolu (muidu poleks vaja küsida, vaid see oleks kohe teada), aga samas ta eeldab ka seda, et Zhuangzi vaatepunkt on tema omaga lõimitud, kommunikatsioon (muidu poleks mõtet küsida, kui see mulle midagi ei ütleks). Ning sama kehtib

2. Eripärad: Dai Zhen

Dài Zhèn 戴震 (1724-1777) on Qing ajastu (1644-1911) üks olulisemaid mõtlejaid. Hiina oli oma võimsuse ja õitsengu tipul. Lääne teadus (esmajoones astronoomia, matemaatika, kartograafia, vesiehitus jm) oli Hiinat hakanud mõjutama juba 16. sajandil, kuid filosoofias jäi Lääne mõju praktiliselt olematuks kuni 19. sajandi teise pooleni.

Juba varakult oli Hiinas levinud käsitlus, mille järgi kõik olendid ja olukorrad tekivad teatava substantsi, hinguse *qì* 氣 taanemise, kalgen-dumise tulemusena (ja nende hävimine on tõlgendatav selle hinguse uuesti vallapääsemisena). Song dünastia ajal (960-1279) tekkis esmajoones Zhū Xī 朱熹 (1130-1200) mõjul – keda ka tõlgitud lõigus mainitakse – käsitlus hinguse ja soonestiku (*lǐ* 理) terminites, kus esimene on energia ja teine on selle energia liigendus. Mitmesugused olendid ja asjad erinevad üksteisest soonestiku laadi poolest ning hinguse puhtuse või sogasuse poolest.

Dai Zhen omistab kõigile „vere ja hingusega“ olenditele enesesäilituspüüu*, nii et nad peavad kalliks elu ja pelgavad surma. Lindude ja loomade puhul† aga ei piirdu see enesesäilituspüüdlus üksnes indiviidiga, vaid laieneb ka tema lähikondlastele: nad tunnevad oma ema (ja ema tunneb oma järglasi), nad väidetavasti ei pure oma liigikaaslasti või vähemasti pesakonnakaaslasti‡ jne. Inimese puhul laieneb see veelgi kaugemale ning inimeste eripära on konfutsiaanide järgi selles, et nad tunnevad ka oma isa. Inimest ei erista loomadest mitte teadvuse olemasolu versus selle puudumine, vaid eeskätt

põhimõtteliselt ka teiste olendite kohta. Jälgides kalade mängu vees nad juba räägivad mulle ja ma juba mingil määral mõistan neid, nende „rõõmu“.

* Vrd Spinoza *conatus*’t ehk püüdlust: „Iga asi, niivõrd kui ta on iseendas, püüab püsida oma olemises“, vt „Eetika“, 3p6 (Spinoza 2015: 134).

† Seda ei tule võtta mitte täpselt defineeritud kategooriatena, vaid pigem prototüüpsete esindajate kaudu. Sedasorti sõnapaaridest on Jaan Kaplinski korduvalt rääkinud ka eesti materjali põhjal (sukad-sokid, potid-pannid jt).

‡ Bioloogia seisukohalt pole see muidugi korrektne väide. Nõnda nagu tänapäeva bioloogia on ülerõhutanud konkurents, ülerõhutati Hiina konfutsiaanluses koöperatsiooni. Vrd Kropotkin 2009.

rituaalid, kombed. Kommete eelvorde tuvastatakse konfutsiaanliku pärimuse järgi juba mõningatel teistel elusolenditel (vt ka siinses tõlkes), ent täielikult väljaarenenud kuul esineb see ainult inimesel.

Tõlgitud osa võetud Dai Zhen'i elu lõpuosast pärit teose "Tõendipõhine uurimus Mengzi sõnade tähendustest" *Mengzi ziyi shu-zheng* 孟子字義疏證 teisest peatükist (Dai 2009: 293-295). „Tõendipõhine uurimus“ on teatud tüüpi Qing ajastu hermeneutiline teksti-analüüsi vorm. Mengzi (372-289 eKr) on konfutsiaanlikus pärandis tähtsusest teine figuur Konfutsiuse enese järel (kui varasema aja legendaarsed või ajaloolised õndsad ja õilsad figuurid välja jätta), kelle tekstid on kogutud samanimelisse teosesse „Mengzi“. Konkreetset on kõne all teose 6. raamatu 1. osa paar lõiku, kus Mengzi polemiseerib omaeelse konkureeriva konfutsiaani Gaozi'ga loomuse *xìng* 性 üle.

Mengzi järgi ei piisa väitest, et inimloomus on tema spontaansus, iseeneslikkus, sest sel juhul me ei saaks teha vahet inimesel ning härjal ja koeral, kuna nad kõik on spontaansed. Dai Zhen hakkab kinni sellest detailist, et Mengzi nimetab härja ja koera: Dai Zheni järgi pole seega küsimus lihtsalt selles, kuidas eristada inimest teistest loomadest üldiselt (näiteks väites, et inimeses on teadvelolu ja liikumisvõime peenekoelisemal kujul ning loomades jämedakoelisemal), sest siis jääksid omakorda härg ja koer eristamata. Dai Zhen'i järgi on asi selles, et iga olend saab oma eripärase hinguse „jaotuse“ (*fēn* 分). See mõiste on lähedane Song ajastu filosoofide soonestiku mõistele, mis samuti märgib teatud iseloomulikku ja eripärast liigendust (nii individuaalselt kui ka suuremate rühmadena), kuigi Dai Zhen kasutab tõlgitud katkendis soonestiku-mõistet üksnes tsitaatmõistena, mitte omaenda mõistelise tööriistana (küllap oli selle ajalooline taak* juba liiga raskeks muutunud).

Nõnda jõuab Dai Zhen inimloomuse küsimuse juurest elusolendite erinevuse küsimuseni. Lühidalt kokku võttes on iga olend teatav iseloomulik hinguse jaotus ning sellisena püüab iga elusolend elus püsida. Iga elusolend saab kaasa teatava „alghinguse“ ning elu

* Too õpetus oli riigiortodoksia aluseks 1313-1905.

jooksul täiendab seda oma ümbrusest, hankides sealt seda, mis selle alghingusega haakub ehk mida see „kutsub“. Elusolenditel on sise-mine väärtushinnangute koordinaatteljestik, „pidades kalliks“ elu ja „peljates surma“. Täpsemini tähendab see seda, et neil (esmajoones lindudel-loomad) on teadvelolu ja liikumisvõime, millega nad oma sellist projekti ellu viivad. See sõltub igaühe eripärast ja nende iseloomulikust keskkonnast (selle jaotus, mis on kasulik ja mis kahjulik, mis on tavaline ja mis uudne, on liigiti ja mingil määral ka individuaalselt erinev). Inimlikkus ja kohasus, kombed ja tarkus on inimeses kõige kaugemale arendatud, aga nende vähem välja-arendatud vorme on teistelgi loomadest ning pealegi võib teistel olenditel olla võimeid, mida inimesel pole – nt putukad ja linnud tajuvad aastaajalisi märke, mis inimesele jäävad hoomamatuks ning mis alles nende olendite vahendusel saavad inimesele kättesaadavaks; samamoodi tajuvad kuked päevaajalisi märke, andes kiremisega neist märku ka inimesele. Niimoodi ei moodusta elusolendit üht lineaarset „looduse redelit“, *scala naturae*’d, vaid igaühel on oma eripära (just seda mõistet kordab Dai Zhen kõige sagedamini, *gè shū* 各殊).

Igaüks, kes kuulub nende hulka, kellel on veri ja hingus, peab kalliks elu ja pelgab surma, mistõttu ta tõttab kasu järele ja väldib kahju. Kuigi nende selgus või tuhmus on erinev, on nad kõik ühesugused selle poolest, et peavad kalliks elu ja pelgavad surma. Inimeste erinevus lindudest-loomadest ei seisne selles.

Linnud-loomad teavad oma ema, aga ei tea oma isa – see tuleneb nende teadmise ja teadvelolu piiratusest. Aga kui nad armastavad oma sünnitatu ja neid sünnitanut; kui emased ja isased linnud-loomad teineteist armastavad; kui nad ei hammusta oma liigikaaslast ega pure pesakaaslast – siis selles lähevad nad kaugemale [pelgast] elu kallikspidamisest ja surma pelgamisest.

Üks tegeleb erameelselt iseendaga, teine laiendab seda enda lähedastele, aga mõlemad kuuluvad inimlikkusse. See, kes tegeleb erameelselt iseendaga, on inimlik iseendaga; see, kes laiendab seda lähedastele, on inimlik oma lähedastega. Meeleteadmise loomulik vallalaotumine ongi selline. Aga inimese erinevus lindudest-loomadest ei seisne selles.

Gaozi pidas loomulikkust selleks, mille tõttu meie loomus on nõnda, ning kohasust pidas ta ebaloomulikuks, sest see teisendab ja vormib loomulikku ning sunnib meid üktest järgima. Seepärast ta ütles: „Inimlik on seesmine, mitte väline. Kohasus on väline, mitte seesmine.“† Tema sellise teooria eesmärk oli lihtsalt säilitada elu.*

*Lu Zijing‡ ütles: „Halb võib meelt kahjustada ja hea võib samuti meelt kahjustada.“ See on tegelikult Laozi, Zhuangzi, Gaozi ja budistide peamine väide: väärtustada loomulikku, et säilitada elu. Tõtt-öelda selle vaate järgi ei kahjusta elu mitte ainult see, kui ihadega lõpuni minnakse ning kurjusse triivitakse, vaid ka see, kui austatakse inimlikkust ja kohasust heana ning nähakse vaeva küsimise ja õppimisega§, pingutatakse mõtelda ja kõigest väest arutleda – ka see kulutab ja kahjustab. Sellepärast tuleb selle vaate järgi jääda paigale ja hoida meel liikumatuna. [Gaozi] ütlus „elu on loomus“*** tähendabki sedasama. Kuidas võiks see kokku sobida Konfutsiusega?*

Kui „Muutustes“, „Vestetes ja vestlustes“ ja „Mengzis“ räägitakse loomusest, siis neis öeldakse niimoodi, et loomus on moodustunud yin-yang'i ja viie faasi jaotustest.†† Kui see kätte jõuab, siis inimese ja saja asja, osalise ja terviklikkuse, paksu ja õhukese, selge ja mudase, hämara ja kirka [erinevus]‡‡ piirdub sellega, et jaotus on igauhel eripärane. Kui rääkida lihtsalt „elust“, siis see on ühesugune inimesel. koeral ja härjal§§ ning ei märgata nende erinevusi.

* Sõna-sõnalt “iseenesest nõnda” *zìrán* 自然. Tänapäeva keeles tähendab see ka loodust.

† “Mengzi” 6A4.

‡ Lù Jiūyuān 陸九淵 ehk Lù Xiàngshān 陸象山 (1139-1193), Lù-Wáng'i ehk nn meelekoolkonna (*xīn xué* 心學) rajaja.

§ S.t ühest küljest küsides õpetaja käest selgitusi ning teisest küljest uurides raamatuid.

** Vt Mengzi 6A3. Või „kaasasündinu on loomus“. Hiina filosoofias sageli tarvitatud ütlus. Sõnad *shēng* 生 ja *xìng* 性 kirjutatakse sarnaselt (loomuses on lisaks südame/meele radikaal) ja nad on ka etümoloogiliselt seotud.

†† Selline omistus on anakronistlik; Konfutsiuse ajal polnud yin-yang'i ega viie faasi teooriat veel tekkinud, Mengzi ajal oli see tekkimas ning alles “Muutuste” hilisemas kihistuses on need olemas.

‡‡ Nende mõistepaaridega saab olenditel kvalitatiivset vahet teha: kelle mõistmine on osaline ja kallutatud ning kellel terviklikum ja inklusiivsem; kelle kogemus on paks ja kellel õhuke; kelle hingus on selge ja kelle oma mudane; kelle taipamine kirgas ja kellel hämar.

§§ Vt “Mengzi” 6A3.

Zhu Xi ütles Mengzi'd kommenteerides: „Gaozi ei teadnud, et loomus on soonestik, vaid pidas seda hinguseks. Ta teadis lihtsalt seda, et teadvelolu ja liikumise* lihtsakoelisemad [ilmingud] on inimesel ja asjadel ühesugused, aga ta ei teadnud inimlikkuse ja kohasuse, kommete ja tarkuse peenekoelisemaid [ilminguid], mis on inimesel ja asjadel erinevad.“

Sellise tõlgenduse järgi pruukinuks Mengzil vastustada lihtsalt inimese ja asjade eristust; aga miks ta eristab veel härja ja koera loomust? Koer ei erine härjast inimlikkuse ja kohasuse, kommete ja tarkuse peenekoeliste [ilmingute] poolest. Ei saa öelda, et Mengzi vastustaks Gaozid inimlikkuse ja kohasuse, kommete ja tarkuse alusel, see on selge. Kui Gaozi meelest teadvelolu ja liikumine moodustaksid loomuse, nii et nende jämedakoelisemad [ilmingud] oleksid inimestel ja asjadel ühised, siis miks Gaozi ei saa otsesõnu vastata „Jah“?† Sellest me näeme, et teadvelolu ja liikumise järgi ei saa üldistada inimese ja asjade kohta, nii et nende jämedakoelisemad [ilmingud] oleksid ühised.

Ükski elusolend pole ära lõigatud taevas-maa hinguse muundumisest, mis pole muud kui yin-yang'i ja viie faasi liikumine. Inimeste ja asjade lakkamatu sündimine† juurdubki selles. Kuivõrd nende jagu pole ühesugune,§ siis ka nende kättejõudnud loomus on igaihel eripärane. Teadvelolu ja liikumine ühendavad kõiki elusolendeid. Kuna nende kättejõudnud loomus on igaihel eripärane ja see on elu juureks, siis me näeme, et ka nende teadvelolu ja liikuvus on eripärased. Hinguse loomulik latentne liikumine on lindudel, kaladel, loomadel ja taimedel kõigil ühine ning see lakkamatu sündimise mehhanism sarnaneb taevasmaa omaga. Kuid hingus, mille nad algselt saavad, pole sama, mis hingus, mis varustab nende eluhoidmist. Hingus, mis varustab nende eluhoidmist, tuleb küll väljast sisse, aga laias laastus hangitakse seda vastavalt algselt saadud hingusele.

* Või: „objekti- ja eneseteadvuse, ringiliikumise ja liigutamise“. Erinevalt budismi mõningatest suundadest ei tegeldud konfutsiaanlikus pärimuses üksikasjaliku teadvuse aspektide eritlusega.

† S.t miks Gaozi ei saa öelda et inimene, härg ja koer tõepoolest oleksid ühesugused.

‡ „Sündimine“ on sama sõna, mis „elu“ (*shēng* 生). Viide „Muutuste raamatu“ „Lisatud ütluste“ kommentaarile „lakkamatu sündimine on „Muutused“ [või muutused]“ (生生之謂易).

§ S.t yin-yang ja viis faasi pole neile jaotatud ühtmoodi.

Viies faasis on tekitamist ja allutamist. Kui kohatakse seda, mis allutab, siis see kahjustab [elusolendit], ja kui seda on suurel määral, siis ta sureb. Sellest me võime teada, et iga loomus on eripärane. Algselt saadud hingus ning hingus, mis varustab elu hoidmist, peavad teineteisega kokku sobima ja mitte olema vastupidised – siis on väline ja sisemine üks. Nende jaotus sündis taevasmaa hinguse muundumisest ja seepärast nad algselt sobivadki teineteisega kokku ega ole teineteisele vastupidised. Hingus, mis liigub nii, et kuju ei liigu, on rohu ja puu oma. Kõikide vere-hingusega [olendite] puhul saab ka kuju liikuda. Kuna nende käte jõudnud loomused on igäihel eripärased, siis on ka kuju-ained igäihel eripärased. Kuna kuju-ainese liikumine moodustab sadade kehaliikmete rakenduse, siis ka need rakendamised või mitterakendamised on eripärased.

Mis puudutab teadmist ja teadvelolu, siis teadvelolu on nagu unest ärkamine, aga teadmine on meelelääbitavus. Sajad kehaliikmed võivad kõik olla teadvel, aga meelelääbitav teadmine ja teadvelolu on suurim. Mõningad harjumuspärased [asjad] võidakse ära unustada ja neist mitte teadlik olla, aga kui nähakse midagi erinevat, siis ollakse jälle teadvel. Kalad unustavad üksteist vees†, aga need kes pole vees sündinud, ei saa üksteist vees unustada. Seepärast ka teadvelolu ja mitteteadvelolu on eripärased.§*

*Putukaid ja linde kuulates saab [teada] aastaaega ning kuke kiremise järgi saab [teada] päevaaega. Kui neid [miski] mõjutab, siis nad on sellest teadlikud ning kui nad on teadlikud, siis vastusena** teevad häält. Nende teadvalolu on eripärane ja nad on sellised lihtsalt oma loomuse tõttu.*

Mis puudutab seda, et varesed toidavad oma vanemaid, kalakotkad tunnistavad soolisi erinevusi, mesilased ja sipelgad tunnevad valitseja ja

* "Teadmine" (zhī 知) kui meele liikumine, aktiivsus, mõistmistegevus, läbitavus on eristatud lihtsast ärkvel- või teadvelolust (jué 覺).

† Sõna-sõnalt "südame" xīn 心.

‡ Viide Zhuangzi peatükile "Suur vanaaja õpetaja". See tähendab, et kalad vees ujuvad niisama mõnusalt ega ole veest ega üksteisest teadlikud. Teadvus tekib mingist probleemist, kitsendusest, kitsikusest (näiteks kui nad kuivale satuvad).

§ S.t iga olendi puhul erinevad, sõltuvalt nende harjumuspärasest keskkonnast.

** „Mõjutamine“ gǎn 感 ja „vastus“ yīng 應 on hiina filosoofia ühed olulised mõisted. Iga olend reageerib ümbruse stiimulitele – ning inimese puhul on eesmärk püüda reageerida võimalikult täpselt, adekvaatselt, nüansseeritult.

alama suhet, šaakalid ohverdavad loomi ja saarmad kalu, siis klapib see inimeste inimlikkuse ja kohasusega, aga igäüks järgib selle kättetoomisel oma loomust. Inimene suudab laiendada ja küllastada oma teadmist, kuni see ulatub vaimukirkuseni ning inimlikkus, kohasus, kombed ja tarkus saavad üleni täielikuks. Inimlikkus, kohasus, kombed ja tarkus polegi muud kui see, kuhu meelekirkus välja jõuab, ja teadmise äärmus on tema mõõt. Teadvelolek ja liikumine on nii inimese kui ka teiste asjade elu; teadveloleku ja liikumise teeb erinevaks inimese ja teiste asjade eripärane loomus.*

3. Olenditeadvus: Tán Sítóng

Tán Sítóng'i 譚嗣同 (1865-1898) ajaks oli Hiina olukord kardinaalselt muutunud. Pärast kaht Oopiumisõda, Taipingi mässu (kus hukkus rohkem inimesi kui Esimeses maailmasõjas) ja võõrriikide interventsioone oli Hiina pooleldi koloniaalses staatuses. 1898 aastal püüti lõpuks hakata ellu viima põhjalikumaid reforme filosoof Kāng Yōuwéi 康有為 (1858-1927) juhtimisel ning Tan Sitong oli juhtivaid reformiste. Leskkeisrinna Cixi aga korraldas kontrrevolutsiooni. Reformistidele anti aega põgenemiseks, aga Tan Sitong ei kasutanud seda võimalust ning hukati. Kulus 13 aastat enne kui riigisüsteemi hakati põhjalikult ümber korraldama, aga mitte enam konstitutsioonilise monarhiana, vaid vabariigina.

Lääne mõjud hakkasid 19. sajandi teises pooles ka Hiina filosoofiasse imbuma ning Tan Sitong'i peateos „Inimlikkuse-uuring“ *Rénxué* 仁學 (1897), millest alljärgnev lõik (§ 14) on tõlgitud, on üks esimesi silmapaistvaid sünkretistlikke teoseid. Teose põhiideed on siiski võetud Hiina pärimusest ning Lääne mõju peegeldub pigem üksikutes (eeskätt omaaja teadusest võetud) mõistetes. Näiteks mõiste „eeter“ (*yītài* 以太), mis oli tolleaegse teaduse üks alusmõisteid. Tan

* Need loetletud bioloogia-alased väited on konfutsiaanlikus pärimuses edasikandunud kujutlused, mis otsisid elusloodusest inimkommete eelkujusid. Nende puhul on kõnekas eeskätt just see, et kultuuri algvorme nähti looduses, nii et kultuur ei kujuta endast radikaalset katkestust, vaid edasiarendust, laiendust, olemasolevate kalduvuste edasiviimist.

Sitong'il aga toimib see filosoofilise mõistena ning on laias laastus samas tähenduses nagu „hingus“.

Tõlgitud katkendis kritiseerib Tan Sitong (1977) Lääne käsitlust, mille järgi hing üteldakse olevat üksnes inimesel. Tan Sitong'i järgi aga on hing ka teistel elusolenditel, sh taimedel, ning veelgi enam, ka kividel ning „sital ja kusel“*, kuivõrd igal asjal on teatavad „eemaletõukamised ja külgetõmbamised“, ja seda nii loomadel, taimedel kuni keemilis-füüsikaliste nähtusteni välja, kus samuti toimib „valik“ selle vahel, mis reageerivad, tõmbuvad või tõukuvad jne.

Hingele iseloomulikku funktsiooni nimetab Tan Sitong „teadmiseks“ (zhī 知). Nagu ta ise ütleb, ei maksa seda võtta antropomorfistlikult, inimesele omase teadmise ja teadvuse järgi. Inimese teadvus on küll Tan Sitongi järgi rikkalikum kui teistel olenditel, kuid see ei tähenda, et viimastel see puuduks.

Kuid kui Lääne inimesed räägivad hingest, siis selles on ka midagi ebapiisavat. Ühest ja samast suurest kõikehõlmavast loomusemerest saab igäiks oma väikese jao: see antakse nii, et neist saavad inimene, loom, taim, metall-kivi, liiv-kruus, vesi-maa, silt ja kusi. (1) On kindlasti väär öelda, et ainult inimesel on hing, aga ühelgi loomal ei ole. Buddha ütles: „Inimene muutub ja saab lambaks, lammast muutub ja saab inimeseks“† ja halbade elusaatuste seas on loomade oma. Kui inimene ei hoolitse oma hinge eest, siis langeb ta loomaks; kui loom hästi hoolitseb oma hinge eest, siis saab ta jällegi inimeseks. Kui looma ja inimese vahel pole erinevust söömise ja hingamise poolest, kuidas siis ainult loomal pole hinge? (2) Kui me läheme taimede juurde, siis nad paistavad olevat inimesest kauged, aga ka nemad söövad sügavaist allikaist ning vihma ja kastet ning hingavad süsihappegaasi. Aafrikas kasvab mürgine rohi, mis sööb koguni inimeste ja loomade verd ja liha. Inimesel on kopsud sees, aga taime kopsud on väljas, lehtedena. Kui rebida taimelt lehed ära ja mitte lasta tal uusi võrseid

* See on viide „Zhuangzi“ 22. peatükile, vt Zhuangzi 2016. Sarnased käsitlusi vt ka Ruyer 1946 ja Ott 2015a.

† Viide Śūraṅgama suutrale.

* Inimene võib ümber sündida jumalana, pooljumalana, inimesena, loomana, näljase vaimuna, põrguolendina.

ajada, siis kuivab ta kohe ära: ilma kopsudeta ei saa ta hingata. Lääne inimesed ütlevad, et "Laulude" tekstikoht "Idavärava pajude lehed on kopsud-kopsud"* on selle asja kirjeldamiseks väga täpne. See näitab ka, kui imeliselt tõene on selle vana teksti ütlus. (3) Kui me liigume metalli-kivi, liiva-kruusa, vee-maa, sita-kuse laadsete asjade juurde, siis kuigi nad ei söö ega hinga, ei saa me veel sellepärast ütelda, et neil poleks teadmist.

Kust me teame, et neil on teadmine? Sest neil on tundeloomus. Kust me teame, et neil on tundeloomus? Sest neil on meeldimused-ebameeldimused. Kui neil on meeldimused-ebameeldimused, siis on neil eemaletõukumised ja külgetõmbumised. Kui neil on eemaletõukumised-külgetõmbumised, siis on neil eristumine-samastumine, siis on lahknemine-koondumine ja tekkimine-lagunemine. Arstid uurivadki neid mitmesuguseid omadusi ja kasutavad neid ära. Mida muud saabki inimene asju kasutades teha! Peame põhjalikult tundma õppima (zhī 知) nende meeldimuste-ebameeldivuste teadmist (zhī 知) ja siis hoolikalt neid mõjutama (gǎn 感), muud midagi. (4) Siit edasi minnes on ka tühjuses igal pool teadmine (zhī 知).

Praegusel ajastul küll leitakse üksmeelselt, et taimedest allpool pole kellelgi teadmist, aga siin pole üldse sobiv kasutada inimesele iseloomulikku teadmist mõõdupuuna; ja kardetavasti ei jõuta seetõttu asjas selgusele. Inimesele iseloomulik teadmine on mitmekesine, loomade oma on järgmine ning taimedel ja neist allpool on sellel ainult üks laad, nagu näiteks kui päevalill pöördub päikese suunas, raud juhib elektrit, tuli põleb ülespoole või vesi voolab allapoole. Ehkki nende teadmine on ainult üht laadi, ei saa inimene seda omada.

* Legge'i tõlkes (1898) see luuletus:
*On the willows at the east gate,
The leaves are very luxuriant.
The evening was the time agreed on,
And the morning star is shining bright.*

*On the willows at the east gate,
The leaves are dense.
The evening was the time agreed on,
And the morning star is shining bright.*

† Sõna-sõnalt "ründamine ja väljavalimine".

Kui inimeses kutsutakse seda teadmiseks, siis miks ei peaks seda asjades teadmiseks kutsuma?

Mis puudutab seda, et inimesel kindlasti on teadmine, ja et tal ainsana see olevat, siis mis sorti asi see teadmine õieti on? Öeldakse, et see tulevat südamest. Süda juhib arteriaalse ja venoosse vere ringlust; kus on siin see niinimetatud teadmine? Järelikult peaks see siis tulema ajust. Kui me aju lahti lõikame ja seda uurime, siis see on hallikat värvi, selle aines on õline, selle pind on kurruline ja ebatasane nagu kreeka pähkli tuum. Teadmist pole jällegi siin kuskil. Aga kui me seda edasi uurime, siis kuidas saab süda verd juhtida? Milline rakendus on aju kujul ja värvil? Kas pole see samuti meeldimise-ebameeldimise, eemaletõukumise-külgetõmbumise asi? Inimene on samuti ikkagi üks asi. Mitte ainult, et asjadel on teadmine, vaid see on põhimõtteliselt samasugune nagu inimesel, ja ainult selle mitmekesisus on erinev.

Mõni võib küsida: "Kui teadmisega on nii, siis kuidas me saame öelda, et pole loomust?" Ma vastan. Iga nn "loomus" või "mitteloomus" toob inimese ja asjad ühte kehandisse – ja nimetus on nõnda rajatud. Nagu Zhuangzi ütleb, et kulg tekib käies ning asjad saavad nimetuse järgi selliseks nagu nad on. Kui ütelda, et inimesel on loomus, siis ka asjal on kindlasti loomus. Kui ütelda, et asjal pole loomust, siis ka inimesel pole loomust. Kui keelata asjale loomust, siis pole midagi võimatut väites, et ka inimesel pole loomust. Kui me nüüd ütleme, et on teadmine, siis peab ta olema tulnud eestrist ning olema samamoodi tekkimatu ja hävimat. Hing ongi eetri tekkimatu ja hävimat teadmine. Ütelda, et asjadel pole hinge, tähendaks väita, et asjadel pole eetrit – ons see võimalik?

Kirjandus

- Dai 2009 = 戴震《戴震集》上海：上海古籍出版社。
- Kaplinski, Jaan 1989. "Zhuang zi, kolm peatükki raamatust". – Ex oriente, "Loomingu" raamatukogu, nr 16/17, lk 22-45.
- Kropotkin, Pjotr [1902] 2009. Mutual Aid. A Factor of Evolution. London: Freedom Press.
- Legge, James 1898. 《東門之楊 - Dong Men Zhi Yang》 – <http://ctext.org/book-of-poetry/dong-men-zhi-yang> (22.02.2017).
- Ott, Margus 2015a. Vägi. Väekirjad 1. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus.
- Ott, Margus 2015b. Filosoofilised esseed. Väekirjad 2. Tallinn: EKSA.
- Ott, Margus 2016. Pärimuslikud esseed. Väekirjad 3. Tallinn: EKSA
- Ott, Margus 2017. Poliitilised esseed. Väekirjad 4. Tallinn: EKSA.
- Ruyer, Raymond 1946. Éléments de psycho-biologie. Paris: PUF.
- Spinoza, Baruch 2015. Eetika. Tartu: Ilmamaa.
- Zhuangzi [1947] 1986 = 莊子《莊子引得》。上海：上海古籍出版社。
- Zhuangzi 2016. „Teadmine läks põhja“. – Vikerkaar, nr 1-2, lk 58-70.
- Tan 1977 = 譚嗣同《譚嗣同全集》，台北：華世出版社。
- Wang 2011 = 王夫之《船山全書》，卷二，長沙：岳麓書社。